

Статистичне оцінювання діяльності господарств населення в аграрному секторі: суперечності та шляхи їх подолання

У статті аналізується роль і значення господарств населення в аграрному секторі та досліджується ретроспектива їх діяльності. Оцінюються результати впливу аграрної і земельної реформ на розвиток сільськогосподарського сектору економіки.

Ключові слова: земля, господарства населення, приватизація земель, використання земельних ділянок, виробництво сільськогосподарської продукції, добробут населення.

В аграрному секторі України продовжує зберігатися невизначеність щодо поглиблення й оцінювання участі господарств населення у розв'язанні завдань сільськогосподарського виробництва. Крім того, значна частина родючих земельних угідь, які знаходяться у власності домогосподарств, не задіяна в обробіток та не використовується взагалі.

Офіційні статистичні дані, дослідження багатьох відомих вітчизняних і зарубіжних учених засвідчують, що господарства населення України забезпечують значний внесок у виробництво сільськогосподарської продукції. Ретроспективний аналіз переконує, що особливо зросла роль домогосподарств у період переведення вітчизняного аграрного сектору на ринкову модель господарювання, здійснюваного шляхом роздержавлення, паювання та приватизації земельних ресурсів, а також майна колишніх колективних і державних сільськогосподарських підприємств (далі – СГП). Як засвідчують дослідження науковців, за результатами трансформаційних перетворень у ході реалізації земельної та аграрної реформ в Україні у власності й користуванні домогосподарств наразі перебуває близько половини усього фонду сільськогосподарських угідь. У Карпатському макро-регіоні зазначений показник коливається у межах 70–80%. Зокрема, у Львівській області у власності й користуванні господарств населення перебуває 76% загальної площі сільгоспугідь щодо усіх категорій господарств [1, с. 31]. Якщо у 1990 році вказані господарства використовували 2670 тис. га сільськогосподарських угідь, то на початок 2011 року ці площі зросли до 15,9 млн га, або майже у шість разів [2, с. 22]. Однак за останні 3–4 роки темпи розвитку господарств населення зменшилися. Причинами, що загальмували їх розвиток у частині збільшення виробництва сільськогосподарської продукції, на думку фахівців, передусім є збиткова діяльність, труднощі з отриманням фінансової допомоги держави, проблеми з залученням кредитів тощо. Показовою у цьому сенсі може бути структура джерел покриття витрат у амери-

канських сім'ях. Якщо раніше споживчі витрати американських сімей забезпечувалися заробітною платою на 68–70%, то тепер – на 50%, при цьому різко зросла роль кредитування. Так, у 1992 році американці позичили у банків 180 млрд дол. США, а у 2011 році – 1,2 трлн дол. США, тобто майже у 7 разів більше [3, с. 15]. Нестача власних джерел фінансування та складнощі з отриманням зовнішніх позик, насамперед обмеженість доступу до кредитних ресурсів комерційних банків, є ключовими причинами, що гальмують розвиток вітчизняних домогосподарств. Подальше функціонування господарств населення у вітчизняному аграрному секторі потребує втілення новітніх, сучасних підходів до організації надання їм державних інвестицій, що успішно використовується в багатьох країнах ЄС. Для того, щоб подолати економічну кризу в сільській галузі та забезпечити її сталий розвиток, необхідно не тільки змінити організаційно-технологічні підходи до ведення сільського господарства, але й надавати йому фінансову підтримку з боку держави, як це прийнято у світовій практиці [4, с. 80]. Звісно, що без державної допомоги подальший динамічний розвиток дрібних господарств населення унеможлиблюється. Зважаючи на нинішній їх ресурсний потенціал, значні досягнення у виробництві валової продукції сільського господарства, інші економічні й соціальні позитиви діяльності, доцільною є розробка в Україні окремої концепції, програми подальшого розвитку усієї групи суб'єктів господарювання. Слід зазначити, що обсяг і напрями досліджень діяльності домогосподарств у аграрному секторі охоплюють значно більше проблем і завдань, які потребують розв'язання. Разом з тим достеменно відомо, що не всі аналізовані господарства забезпечують однаковий внесок у розвиток сільськогосподарського сектору економіки. Йдеться про потребу впровадження нових, диференційованих засад статистичного оцінювання їхньої діяльності у процесах виробництва та продажу продукції. Нині виникла потреба конкретизації оцінки результатів функціонування господарств населення, оскільки абсо-

лютна більшість із них не використовує належним чином ресурси, якими володіють.

Мета статті – запропонувати нові засади оцінювання діяльності господарств населення в аграрному секторі як основи їх подальшого розвитку.

Домогосподарства завжди брали участь у виробництві сільськогосподарської продукції в аграрному секторі. Проте їх задіяність у цьому процесі, як засвідчує ретроспективний аналіз, у різні періоди часу не була однаковою. Слід зазначити, що ступінь участі господарств населення в агровиробництві, як правило, регулюється адекватною аграрною політикою. Зокрема, у період функціонування командно-адміністративної моделі господарювання участь домогосподарств в аграрному секторі штучно знижувалась, гальмувалась тодішньою владою. Суспільству постійно нав'язувалася думка, що обсяги продукції, виготовленої населенням, є незначними і з часом у держави повністю відпаде потреба в розвитку індивідуального сектору економіки й аграрній продукції, яка ним генерується. Саме цим пояснюються законодавчі обмеження на розміри земельної

ділянки, яка могла бути у власності селянського господарства. Більше того, в аграрному секторі Карпатського макрорегіону після приєднання його до складу Радянської України була проведена націоналізація на користь колгоспів і радгоспів сільськогосподарських земель тих домогосподарств, які мали в приватному володінні більше як 0,25 га. Таким чином, участь господарств населення у процесах виробництва аграрної продукції до періоду проголошення незалежності нашої країни недооцінювалася.

Земельна та аграрна реформи, передусім процеси роздержавлення, паювання і приватизації земельних фондів колишніх сільськогосподарських підприємств, каталізували участь господарств населення у виробництві агропродукції. Завдяки реалізації цих процесів значна частина селян одержала в підпорядкування земельні паї, що були приєднані до присадибних ділянок. Як результат, у регіоні посівні площі, що нині перебувають у підпорядкуванні та власності господарств населення, за розмірами переважають такі у СГП (табл. 1, за даними [5]).

Таблиця 1

Посівна площа під урожай 2013 року за категоріями господарств у Карпатському макрорегіоні

Регіони	Усі категорії господарств		У тому числі			
			СГП		господарства населення	
	2013 р.	% до 2012 р.	2013 р.	% до 2012 р.	2013 р.	% до 2012 р.
Україна	28115,0	101,1	19601,0	100,6	8514,0	102,5
Закарпатська	191,4	99,8	28,8	97,6	162,6	100,2
Івано-Франківська	365,4	102,1	150,2	106,9	215,2	99,0
Львівська	620,0	103,6	300,0	109,4	320,0	99,2
Чернівецька	307,3	100,4	128,5	97,2	178,8	102,8

Дані табл. 1 засвідчують, що господарствами населення Карпатського макрорегіону під урожай 2013 р. було засіяно значно більшу площу порівняно з сільськогосподарськими підприємствами. Водночас загалом по Україні спостерігалася протилежна ситуація: засіяні СГП площі були у 2,3 раза більшими щодо показника домогосподарств. Вказане переконливо доводить, що в аграрному секторі Карпатського макрорегіону за результатами земельної й аграрної реформ господарства населення набули значно більшого розвитку.

Слід зазначити також, що за підсумками земельної реформи громадяни одержали у володіння й підпорядкування значно більшу частину сільськогосподарських угідь порівняно з сільськогосподарськими підприємствами (табл. 2). Зокрема, в аграрному секторі Карпатського макрорегіону господарства населення мали в підпорядкуванні 1245,4 тис. га сільгоспугідь. У цілому ж по Україні сільгоспідприємства та громадяни мали близькі за розміром площі сільськогосподарських угідь.

Площа сільськогосподарських угідь, які перебувають у підпорядкуванні СГП і громадян у Карпатському макрорегіоні станом на 01.01.2014 р.*

Регіони	У тому числі									
	рілля		перелоги		багаторічні насадження		сіножаті		пасовища	
	СГП	громадяни	СГП	громадяни	СГП	громадяни	СГП	громадяни	СГП	громадяни
Україна	19186,7	15846,1	196,0	125,0	183,7	321,9	391,3	1236,9	655,9	2333,5
Закарпатська обл.	29,7	172,7	–	–	3,4	22,1	3,4	77,2	6,3	98,7
Івано-Франківська обл.	112,2	285,7	0,2	5,5	1,2	14,4	2,9	64,0	3,0	27,1
Львівська обл.	204,5	553,9	0,5	–	1,0	20,2	22,8	111,9	12,0	130,0
Чернівецька обл.	113,3	233,1	–	–	3,9	26,6	1,9	33,3	1,9	59,7
Разом по макрорегіону	459,7	1245,4	0,7	5,5	9,5	83,3	31,0	286,4	23,2	315,5

* Розраховано автором за даними Державного агентства земельних ресурсів України [6]

Збільшення земельних площ домогосподарств є однією з причин зростання питомої ваги валової продукції, що виробляється селянами (табл. 3, за даними [7, с. 45]).

Структура виробництва валової продукції сільського господарства за категоріями господарств

Роки Показники	1990	1995	2000	2005	2010	2012
Сільськогосподарські підприємства						
Валова продукція, всього, у т. ч.	70,4	54,1	38,4	40,5	48,3	50,7
– продукція рослинництва	81,1	63,5	49,3	48,6	53,6	55,0
– продукція тваринництва	59,2	41,1	21,0	26,2	38,8	41,8
Господарства населення						
Валова продукція, всього, у т. ч.	29,6	45,9	61,6	59,5	51,7	49,3
– продукція рослинництва	18,9	36,5	50,7	51,4	46,4	45,0
– продукція тваринництва	40,8	58,9	79,0	73,8	61,2	58,2

Нині громадянами у вітчизняному аграрному секторі виробляється майже половина валової продукції сільського господарства. Принагідно зазначимо, що в Карпатському макрорегіоні господарства населення забезпечують 80–90% виробництва картоплі, овочів і фруктів, ягід, вовни, м'яса, молочних продуктів тощо. Зрозуміло, що не враховувати роль і значущість цих агроформувань у вітчизняному аграрному секторі буде помилкою. Разом з тим, незважаючи на загальну позитивну динаміку розвитку домогосподарств і забезпечення ними значних обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, участь їх у аграрному відтворювальному процесі не можна вважати такою, що відповідає вимогам ринкової економіки. За офіційними даними Держагентства земельних ресурсів, станом на 01.01.2014 р. в Україні нараховувалося 25002705 громадян, які були власниками та користувачами землі [6]. У Карпатському макрорегіоні на цю дату зареєстрована 3823471 особа. Аналіз засвідчує, що не всі вони належним чином використовують земельні ділянки, забезпечуючи

при цьому сучасні агротехнічні вимоги виробництва продукції сільського господарства.

Зрозуміло, що інакше воно й не може бути, оскільки процеси роздержавлення, паювання та приватизації земельних ділянок по суті були спрямовані на відновлення і встановлення соціальної справедливості, а не на організацію відтворювального процесу з метою підвищення економічної ефективності використання природно-ресурсного потенціалу, передусім сільськогосподарських земель. Віддаючи належне приватному землевладінню домогосподарств як каталізатору, завдяки якому в багатьох країнах було забезпечено успішне прискорене розв'язання економічних, екологічних, соціальних завдань та вирішено проблеми розвитку сільських територій, ми водночас вбачаємо суттєві помилки й недоліки в теоретичних і методологічних засадах вітчизняної моделі приватизації. Більше того, досвід успішного розвитку аграрного сектору в багатьох країнах демонструє, що він відбувається за рахунок середніх і великих сільськогосподарських підприємств. Право на при-

ватне дрібне землеволодіння не може слугувати індульгенцією, що автоматично вибачає помилки й недоліки процесу землеобробітку господарствами населення та детермінує їх успішну діяльність. Помилкою вважаємо також безкоштовну роздачу практично усім бажаючим сільським мешканцям земельних паїв із подальшою їх приватизацією та розподілом між членами сім'ї, родичами, знайомими які часто не проживали в межах одного села.

Аналіз засвідчує, що нинішній склад дрібних власників земельних ділянок не в змозі належно організувати виробничий процес в аграрному секторі. Йдеться про те, що значна частина з них за жодних умов не забезпечуватиме формування сучасного земельного господарства. Причинами цього є: відсутність професійних знань і організаційних способностей; демографічні деструктивні зрушення; хронічна нестача фінансових і матеріально-технічних ресурсів; неінноваційний характер відтворення природно-ресурсного потенціалу; дрібноземелля; занепад допоміжних, обслуговуючих і переробних виробництв; низький рівень мотивації до нарощування обсягів виробництва якісної аграрної продукції; практично дармово (безкоштовне) одержання селянами земельних паїв; спекуляція правом приватної власності тощо. Ці та інші чинники значною мірою унеможливають високоефективне функціонування сільських домогосподарств та не сприяють збереженню, покращанню й охороні приватизованих земельних паїв. У кінцевому підсумку чинні засади їх використання призводять до появи незадіяних (не залучених в обробіток) земельних ділянок, зростання засміченості й забрудненості ґрунтів. Згадаймо, що ще у Біблії сказано: неврегульовані операції з землею можуть призвести до її неправильного використання, подальшого зубожіння людей і деградації держави. У Книзі також прописано систему покарань (особливо хабарників і корупціонерів) за порушення під час операцій із землею.

Ураховуючи нерозвиненість ринку земельних відносин в Україні та втрату навичок приватного землекористування, ймовірно, було б доцільно не розпайовувати сільськогосподарські угіддя на дрібні володіння, а на певний період зберегти державну власність на цю категорію землі [8, с. 26]. Звісно, що зараз повернути розпайовані, приватизовані земельні ділянки в державну власність неможливо. Разом з тим доцільним є внесення змін у методологію статистичного оцінювання діяльності господарств населення. З цією метою слід провести генеральну інвентаризацію земель, які перебувають у підпорядкуванні та власності домогосподарств. За результатами її проведення доцільно розподілити господарства населення на три групи: перша включатиме ті з них, які зуміли належним чином організувати власне земельне господарство;

до складу другої слід включити тих суб'єктів господарювання аграрного сектору, котрі за належної фінансової допомоги зможуть успішно це зробити. Щодо третьої групи, то в неї повинні входити ті господарства, які за жодних умов не зможуть організувати успішну господарську діяльність. Саме в такому розрізі варто виконувати статистичне оцінювання діяльності господарств населення.

Отже, за результатами дослідження можна зробити такі висновки. У вітчизняному аграрному секторі суттєва роль належить господарствам населення, ними забезпечується майже половина обсягу виробництва валової сільськогосподарської продукції. У Карпатському макрорегіоні за окремими її видами домогосподарствами виробляється 80–90% від загального обсягу виробництва. Нині в підпорядкуванні та власності громадян знаходиться переважна частина сільськогосподарських угідь, саме тому дрібні господарства поставляють значну частку аграрної продукції України. Отримані позитивні показники діяльності господарств населення зумовлені результатами проведення земельної й аграрної реформ, які здійснювалися шляхом роздержавлення, паювання та приватизації земельного фонду колишніх СГП. Однак не всі домогосподарства можуть забезпечити належне використання, збереження й охорону приватизованих земельних ділянок, а отже й успішну організацію сільгоспвиробництва. Це пояснюється помилками, допущеними при розробці теоретичних і методологічних засад трансформації земельних відносин, приватизації сільськогосподарських угідь і майна, передусім – щодо надання права на приватне дрібне землеволодіння особам, які не мали стосунку до земельних ресурсів аграрного сектору або об'єктивно були не в змозі забезпечити сучасну організацію аграрного господарства. Суттєвим недоліком слід вважати безкоштовну роздачу сільськогосподарських земель без передбаченої законодавчої відповідальності за їх неналежне використання, збереження, покращання й охорону. Саме цим пояснюється наявність незадіяних земельних ділянок, часті спекуляції у приватному землеволодінні тощо. Подолання цього негативу потребує прозорого й ефективного законодавчого акту щодо дострокового вилучення земель.

На нашу думку, недоліки діяльності господарств населення потребують запровадження нових засад їх статистичного оцінювання. Йдеться про поділ їх на три групи за рівнем ефективності організації власного земельного господарства. Аксиомою проведення статистичного оцінювання діяльності господарств населення є те, що земля як найцінніше національне багатство повинна використовуватися відповідно до цільового призначення, незважаючи на недосконалість чинного земельного законодавства.

Список використаних джерел

1. Паленичак О. В. Раціональне землекористування в умовах збалансованого розвитку агропромислового виробництва / О. В. Паленичак // Економіка АПК. – 2012. – № 2. – С. 27–33.
2. Збарський В. К. Особисті селянські господарства у формуванні продовольчої безпеки України / В. К. Збарський, О. О. Волошин // Економіка АПК. – 2012. – № 2. – С. 22–26.
3. Рязанов В. Т. Економічна політика після кризи: чи стане вона знову кейнсіанською / В. Т. Рязанов // Економіка України. – 2014. – № 5. – С. 4–27.
4. Кузняк Б. Я. Основні напрями підвищення продуктивності та прибутковості сільського господарства України / Б.Я. Кузняк // Економіка України. – 2014. – № 8. – С. 79–87.
5. Посівні площі сільськогосподарських культур під урожай 2013 року : [стат. зб.] / відп. за вип. О. М. Прокопенко ; Державна служба статистики України. – К. : ДП “Інформ.-аналіт. агентство”, 2013. – 53 с.
6. Офіційний веб-сайт Державного агентства земельних ресурсів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dazru.gov.ua/> – Назва з титул. екрана.
7. Сільське господарство України за 2012 рік : [стат. зб.] / за ред. Н. С. Власенко ; Державна служба статистики України. – К. : ДП “Інформ.-аналіт. агентство”, 2013. – 402 с.
8. Кістерський Л. Л. У пошуках виходу з кризи: біблія очима економіста / Л. Л. Кістерський // Економіка України. – 2014. – № 1. – С. 21–32.